

YU ISSN 0350-185x

UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLVI

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан-Премк, др Ирена Грицкат, др Милка Ивић,
др Павле Ивић, др Радослав Катичић, Блаже Конески, др Тине Логар,
др Александар Младеновић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан,
др Живојин Станојчић, др Драго Ђупић, др Егон Фекете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1990

МИЛКА ИВИЋ
(Београд)

О РЕЧИМА КОЈЕ ИСКАЗУЈУ ЉУДСКИ СТВОР У НАЈНЕОДРЕЂЕНИЈЕМ СМИСЛУ

У српскохрватском, као у толиким другим језицима света, постоје речи које исказују људско биће на сасвим неодређен начин, не прецизирајући чак ни његов пол. Онај ко говори служи се њима у два случаја: (1) кад не зна (неће да каже) да ли је мушко или женско у питању (уп. *НЕКО звони, види ко је; Повређено је једно ЛИЦЕ* и сл.)¹ и (2) кад узима једнако у обзир оба пола.

Ово последње он не може избећи уколико се његово казивање не односи ни на кога конкретно, већ је сасвим начелног карактера² (уп. *Народ дужне памти него ПОЈЕДИНАЦ; ЧОВЕК је смртан* и сл.). Иначе, кад је о конкретном створу реч, а ради се о једнини, двојно асоцирање пола се искључује. Оно постаје остварљиво тек под окриљем множине; ако, наиме, није само једна људска јединка у питању, него их је више, отвара се, природно, могућност за то да неке од њих буду мушког, а друге женског рода (уп. *Међу ПОЈЕДИНЦИМА који су се бунили најгласнији су били баш тај чичица и једно сићушно, плавооко девојче; ЉУДИМА је наређено да се построје у два реда — жене напред, а мушкарици позади* и сл.).

Из досад изложеног происходи: прво, да има ситуација у којима непрецизираност пола служи, у ствари, обелодањивању његове „двојности“; друго, да речи које овде разматрамо подлежу неједнаким принципима семантизације у једнини и множини.

Множински облик већ по себи обезбеђује тим речима пријемчивост за „двојну“ интерпретацију пола. Уколико се, међутим, остваре у сингуларској форми, њихова семантизација зависи од тога да ли је казивање

¹Напомињем да су примери који се наводе у овом раду преузимани из разговорног језика аутохтоних Београђана и из текуће београдске штампе.

²Више о разликовању конкретног од начелног казивања в. у моме раду *О разликовању начелног од конкретног саопштавања у српскохрватском језику*, Глас ССCLII, књ. 13, Београд 1988, 1—6.

уопштено или референцијално³. У првом случају „двојност“ се допушта, а у другом искључује (јер — чак ако се за конкретну људску јединку и не зна тачно да ли је мушко или женско, подразумева се бар толико да је или једно, или друго, никад и једно и друго).

Има ситуација кад на људски створ треба указати искључиво као на представника одређене врсте живих бића. За такво његово исказивање неки су језици издвојили посебну лексему (немачки, рецимо, лексему *Mensch*), док други (српскохрватски, на пример) нису, него једном истом речју, зависно од комуникативног контекста, експлицирају или значење „мушки створ“ или значење „представник људског рода“ (онако како то српскохрватски чини својом речју *човек*).

Хомофонски однос између лексичке јединице са значењем „мушки створ“ и оне која је семантизирана у смислу „представник људског рода“ доводи до конфликтних ситуација које, по природи својој, могу бити интересантне и са једне општије, теоријски релевантне тачке гледишта. Ја ћу се овом приликом осврнути на две појединости оличене у фактима српскохрватског језика; напомињем, међутим, да би требало обавити одговарајућа истраживања и на другим странама, тј. понаособ у сваком оном језику у којем исти тип хомофоније долази до изражаја.

Гласовним склопом *човек* могуће је отелотворити лексичку јединицу са значењем „мушки створ“ и приликом конкретног казивања (уп. *На то ЧОВЕК приђе својој жени и поможе јој да устане* и сл.) и приликом начелног (уп. *То је било време кад је ЧОВЕК жени заповедао, а она беспоговорно слушала* и сл.), док лексичку јединицу са значењем „представник људског рода“ остварујемо искључиво онда кад говоримо сасвим начелно (уп. *ЧОВЕК себи обично опрашта оно што другима неће* и сл.). Са гласовним склопом *људ-*, који служи као корен за извођење множинских облика у оба случаја, тј. и кад је прва и кад је друга лексичка јединица у питању, ствари стоје овако: не само да је њиме значење „мушки створови“ исказиво како у конкретном смислу (уп. *ЉУДИ су стајали погнутих глава, а жене плакале* и сл.) тако и у начелном (уп. *ЉУДИМА се по правилу то чешће догађа него женама* и сл.), већ то исто важи и за значење „представници људског рода“ (уп., с једне стране, *Он је намеравао да се обрати окупљеним ЉУДИМА, али је, приметивши да се и она налази међу њима, од тога одустао* и сл., а с друге — *Историја ЉУДЕ вековима поучава, али се они показују изузетно лошим ђацима* и сл.). Та неједнакост у могућности семантизирања лексичких корена *човек-* и *људ-* показује се одговорном за избор бројног израза којим се, приликом избројавања мушких, односно и мушких и женских људских створова, исказују избројане количине.

Као што је познато, у српскохрватском важи ово правило: уз *два*, *три* и *четири* именица не добија плуралски облик, а уз остале бројеве

³У овом раду, а сходно савременој терминолошкој пракси у општој лингвистици, изрази изведени од *референција* (енглески *reference*) — *референцијалан*, *референцијално*, *референцијалност* — упозоравају на чињеницу да се у датом случају изречено односи на конкретно биће, предмет, догађај (конкретна бића, предмете, догађаје).

веће од *један* (додуше — под условом да се не завршавају на *један*, *два*, *три* и *четири*)⁴ добија (уп. *два вола* и сл. са *пет волова* и сл.). Сходно том правилу, вршећи избројавање са *два*, *три* и *четири*, говорни представници српскохрватског језика уместо плуралског корена *људ-* бирају сингуларски *човек-*: *два* (*три*, *четири*) *човека* (а *пет* (*шест*, *седам* ...) *људи*). Поступајући тако, они (упркос чињеници да се ту *човек-*, по изузетку, не односи на једнину него на множину) не престају семантизовати именицу с погледом на пол датих јединки по истом оном принципу којег се морају држати у свим осталим приликама кад је посредни гласовно сазвучје *човек*, а употреба референцијална — додељују јој значење „мушкарац“. Обавезом само такве семантизације изневеравају, међутим, један други принцип — онај по коме се, под оквирима множинске означености, именица може односити и на конкретне људе „мешаног“ пола.

Конфликтну ситуацију о којој је реч разрешио је сам језик тиме што је, ради обезбеђивања примене овог другог принципа, „увео у игру“, уз просте, и збирне бројеве,⁵ повезујући ове друге с плурализованом верзијом именице (*ДВОЈЕ* *људи*, *ТРОЈЕ* *људи* итд.) и додељујући им улогу средства за експлицирање информације „и мушко и женско“ при избројавању људских створова у количинама које су веће од оне почетне — „један“.⁶ Самим фактом да се „двојна“ интерпретација пола доследно везала за збирни број, простом је преостала улога упозоравања на значење „мушко“, тако да он њу остварује и у случајевима кад уз њега употребљена именица има плурализован облик — уп. *ШЕСТОРО* *људи* и сл. као *ТРОЈЕ* *људи* и сл. (за значење „и мушко и женско“), а *ШЕСТ* *људи* и сл. као *ТРИ* *човека* и сл. (за значење „мушко“).⁷

⁴Ближе податке о томе шта ова уметнута напомена подразумева в. у моме раду *Нека запажња о броју и роду у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XLV, Београд 1989, на стр. 29–31.

⁵Избројавање по овом принципу остварује се и на другим странама словенског језичког света. Одговарајућу пољску ситуацију, на пример, Hanna Dalewska-Greń и Kazimierz Feleszko (у своме раду *Место бројева у одређивању граматичког рода и броја у српскохрватском и пољском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане 13/1, Београд 1984, 29–40) описују овим речима (стр. 37, нап. 16): „У говорном језику често се могу чути конструкције *dwaŝ ludzie*, *dwoch ludz* које значе ‘мушкарци’ за разлику од *dwoje ludzi* ‘мушкарац и жена’“, али такве конструкције остају „још увек изван књижевнo-језичке нормe“.

⁶Има, међутим, бројева који се не подају збирном образовању: *сто* (и све остале бројне јединице чији је завршни део изведен помоћу *сто*: *двеста*, *треста* итд., као и лексема *стотина*), *хиљада*, *милион* (и све сличне речи на *-он*: *билион* итд.), *милијарда*. Кад се таква лексичка решења појаве, било сама или у саставу сложеног бројног израза (*две хиљаде*, *осам милиона* и сл.), изостаје свака могућност за то да се при избројавању сигнализује разлика „мушко“/„женско“. Именица *људи*, једном речју, остаје у таквим случајевима, и том погледу, семантички непрозирна.

⁷Пошто тема мога рада нису бројеви него поједине именске речи врло специфичне семантике, ја се овде нећу освртати на образовања типа *двојица*, *петорица* и сл., мада и њих српскохрватски језик укључује у службу разликовања по полу — улога им је, као што је познато, да нагласе информацију „мушко“. Остаје, међутим, као будући

Потребно је, у овом контексту разматрања, подсетити се на чињеницу да и оне по свом морфолошком лику „мушке“ именице које људско биће означавају с погледом на његово припадништво одређеној врсти људи (*ученик, наставник, сведок, путник* и сл.) подлежу истим принципима исказивања пола као именица *човек*: у свом сингуларском облику оне су примењиве и на мушко и на женско само при неререференцијалној употреби, а при референцијалној нису; уколико се, међутим, остваре у плуралској форми, референцијалност престаје бити препрека за „двојно“ сагледавање пола. Зато што је то тако, и уз њих се бројеви већи од *један* уобличавају по истом оном принципу који важи у случају именице *човек*: прост број се бира онда кад је посредни значење „мушко“ (*три ученика, шест путника* и сл.), а збирни кад се ради о „мешаном“ роду (*троје ученика, шесторо путника* и сл.)⁸.

Пошто супротстављање простог броја збирном не служи, дакле, само у једном него у већем броју случајева као разликовно средство именичке означености, требало би му посвећивати примеренију пажњу приликом описа српскохрватских граматичких прилика. Ово тим пре што је и с општелингвистичке тачке гледишта посматрано такво супротстављање занимљив феномен; није, наиме, свакодневна појава у језичком свету да то како ће се разумети значење именице употребљене уз бројни израз не буде зависно од њене, него од његове морфологизације.

Именица *човек* (и њој одговарајући изрази у другим језицима) појављује се у функцији реченичног предиката како са одредбом (уп. *Она је заиста ПЛЕМЕНИТ човек* и сл.) тако и без ње (уп. *Да си ти био ЧОВЕК према њој она то не би урадила* и сл.). У овом другом случају именичком значењу „представник људског рода“ имплицитно је придодата одредба „прави“, „типичан“, чиме је оно преобраћено у изразито позитиван квалификатив (човечанство, очигледно, има високо мишљење о својој врсти, што као појава завређује темељитије осветљавање са психолошке тачке гледишта).

Посебни проблеми искрсавају кад покушамо поставити у предикатску позицију именицу *човек* са ближом одредбом, а у субјекатску реч којом исказујемо женско лице. Ево у чему је ствар:

У српскохрватском⁹ за женско лице можемо рећи: *Она је добар човек, Она је осетљив човек, Она је питом човек, Она је себичан човек* и сл., а

задатак да се прецизно утврде принципи по којима говорни представници, указујући на мушкарце, бирају синтетичко лексичко решење (*тројица, осморица* и сл.) уместо аналитичког *три човека, осам људи* и сл.

⁸ У својој раду *Употреба збирних бројева са именицама у множини* (Наш језик н.с. књ. XIII, 1963, на стр. 53) Бранко Милановић напомиње да и у приликама кад се ове именице, исказане у множини, „истовремено односе на лица и једнога и другог пола“ уз њих ипак чешће јавља прост број него збирни. Пошто је Милановићево испитивање ове појаве вршено пре више од двадесет и пет година, било би занимљиво поновити га да би се проверио актуелни фреквенцијски однос.

⁹ Да је овај рад срачунат на исцрпност описа синтаксичког понашања именице *човек*, као што није, не бисмо се смели задржавати искључиво на питањима њене детерминације у предикату, већ бисмо морали сачинити минуциозан преглед свих њених дистрибуционих могућности на синтаксичком плану. У том случају дошло би под

не можемо: * *Она је висок човек*, * *Она је снажан човек*, * *Она је стасит човек* и сл. Зашто?

Зато што интуитивно разабрамо да разлику између мушког и женског створа не оличавају њихове невидљиве, психичке особине, већ оне видљиве, физичке, па, сходно томе, доследно избегавамо да назив физичког својства, које се приписује женском лицу, повежемо с именицом у чијој се значењској садржини не истиче податак „женско“, одустајући, с друге стране, од такве доследности чим није спољашња, него унутрашња особина у питању. Друкчије речено, у овом другом случају опредељујемо се по слободном избору не само за *Она је храбра жена*, *Она је увиђавна жена* и сл., већ и за *Она је храбар човек*, *Она је увиђаван човек* и сл. Додуше, није сасвим искључено ни ово да се збуди: исту придевску реч тумачимо на два начина, зависно од тога да ли се она појављује у споју са „женском“ именицом или с изразом *човек*. У српскохрватском се са тим феноменом суочавамо по правилу онда кад женско лице треба окарактерисати по својству „бити поштен“. Ако онај ко говори изјави: *ОНА је поштен ЧОВЕК*, остали учесници комуникације разумеће да изреченом придеву треба приписати исти онај смисао који му припада у изјавама типа *ОН је поштен ЧОВЕК*; ако, међутим, реченица не гласи тако, него овако: *ОНА је поштена ЖЕНА* помислиће се, бар у оним срединама где се женским лицима не допушта свака слобода у односу на особе супротног пола, да се та позитивна квалификација „поштена“ додељује „њој“ пре свега, или чак искључиво, с погледом на „њено“ (по важећим социјалним мерилима) узорно понашање према мушкарцима.

Да би се све социолингвистичке и психолошке импликације овакве појаве могле темељито сагледати, потребно би било знати претходно нешто више о њеној распрострањености у језичком свету; међутим, засада се обавештеност науке о томе показује недовољном.¹⁰

„Двојно“ асоцирање пола немогуће је избећи још у једној комуникативној ситуацији — онда кад људски створ сводимо на јединку издвојену из мноштва коме припада и њему супротстављену.

Неки језици, међу њима и српскохрватски, имају реч која је посебно специјализована за означавање људског бића у том смислу (уп. у српскохрватском *појединац*), док је други немају¹¹, него једним ис-

рефлектор пажње још неке занимљиве синтаксичке околности. Задржавајући се само на руским језичким приликама, Daniel Weiss је поједине од њих већ ставио на дневни ред синтаксичких разматрања својим радом *Kurica ne ptica, (a) baba ne človek*, Slavistische Linguistik 1987. Referate des XIII. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens Tübingen 22.—25.9.1987, Herausgegeben von Jochen Raecke (=Slavistische Beiträge 230/, München 1988, 413—443.

¹⁰Кад је о именици *човек* реч, није мање важно ни то питање под којим све условима она може својим семантичким опсегом да обухвати и појам „дете“. У једнини, при начелном казивању, очигледно може (уп. пример *Човек је смртан*, где се под изразом *човек* подразумева људско биће било ког пола и било ког узраста). Нејасно је, међутим, које су све могућности у том погледу доступне множинском облику *људи*. Засада, пре свега зато што још увек не располажемо довољно експлицитним потврдама у језичком материјалу, одустајем од ближег разматрања ове теме.

¹¹О томе сам већ говорила у своме раду *Quelques réflexions autour des termes sig-*

тим лексичким решењем, зависно од датих комуникативних околности, исказују једном приликом податак „особа“, а другом „појединац“ (уп. у француском *individu*¹²). Чак и кад језици по истом принципу посебном лексичком ознаком експлицирају значење „појединац“, то још увек не значи да је семантички набој те посебне ознаке у сваком од тих језика идентичан; карактеристично је, рецимо, да пољска именица *jednostka*, која на први поглед у потпуности одговара српскохрватској именици *појединац*, може, за разлику од ове, да се појави, праћена одредбом, у предикатској позицији (уп. пољски пример *Był wysoko cenionym osobnikiem, SOLIDNĄ JEDNOSTKĄ*¹³; у српскохрватском се, међутим, не остварују реченице типа **Био је солидан (озбиљан, паметан и сл.) појединац*). Којег су домета и шта све имплицирају у теоријском погледу разлике које постоје међу појединим језицима на тој страни, остаје тек да се прецизно сагледа и на одговарајући начин формулише.

Што се конкретно тиче српскохрватског израза *појединац*, он у једнини никада не добија референцијалну функцију (уп. непостојање реченица типа **Појединац је на то ово рекао: ...*, **Чуо сам то од непознатог појединца* и сл.), а при неререференцијалној (која, међутим, доследно не укључује предикатску употребу) обавезно подразумева „двојно“ асоцирање рода (тј. у начелним изјавама као *ПОЈЕДИНЦА можеш обманути, али цео народ не можеш назив појединац* применљив је и на мушко и на женско). За разлику од једине, множина омогућује овој именици референцијално означавање људских јединки, уз подразумевање да је њих мало и да при том у обзир могу доћи оба пола (уп. *Појединцима, а међу њима баш тој старици и њеном унуку, додељена је и извесна помоћ за оправку стана*). Релативно често коришћење множинске форме ове именице од стране говорних представника непосредна је последица чињенице да та форма, у ствари, функционише у језику као антонимијски парњак високофреквентном изразу *многи људи*. Наиме, српскохрватски прилог *мало* не подлеже адјективизацији као његов антоним *много* (*много људи* → *многи људи*), тако да се та лексичко-морфолошка „празнина“ на равни антонимијских односа надомешта додељивањем парњачке улоге именичким облицима *појединци* и *неколицина*.

Реч која је специјализована за то да, исказујући људску јединку, оставља ову у пуној анонимности, може по својим граматичким одликама бити како именица тако и заменица. Језик обично искоришћава оба ова лексичко-граматичка решења, додељујући им при том неидентичан распоред на синтаксичком плану.

Ни инвентар, а ни правила синтаксичког понашања лексичких

nifant 'individu', '(une, la) personne', који ће бити објављен у јубиларном зборнику пољског професора Станислава Каролака (посебна публикација Катедре и Института за романске језике Шлеског универзитета).

¹²В. примере и објашњења која се дају под том одредницом у репрезентативном речнику француског језика *Trésor de la langue française*. Tome dixième, Paris 1983.

¹³Пример је преузет из репрезентативног речника пољског језика *Słownik języka polskiego PANU*, одредница *osobnik*.

јединица са овом означеношћу не показује се свуда истим. Насупрот, рецимо, двома српскохрватским именицама — *особа* и *лице* стоји само једна словеначка — *oseba*; српскохрватској именици *лице* није доделив квалификатив типа *занимљив*, *паметан* и сл. (уп. неприхватљивост реченице **Био је занимљиво лице*), а руској *лицо* јесте (уп. *Карл Федорыч был презанимательное лицо*¹⁴); говорни представници српскохрватског језика се никад једно другом не обраћају са *Особо!* (него, евентуално, са *Човече!*, односно са *Жено!* — уколико је женски створ у питању), док говорни представници чешког, са својим изразом *osoba*, то и те како чине (уп. *Ale, osoba, rád bych zvěděl, je-li to tak všude*¹⁵ и сл.) итд. Све овакве различитости које постоје у словенском језичком свету требало би што пре подробно, прецизно пописати и описати. Боља обавештеност науке о таквим појединостима донела би у крајњем исходу, поред осталог, и побољшање лексикографске обраде одговарајућих речи у сваком од тих језика понаособ.

Други задатак који би такође требало обавити своди се на истраживање принципа по којима се, у свакоме од разматраних језика појединачно, бирају тамо постојећи називи за људску јединку са анонимном означеношћу. Ја ћу, са своје стране, покушати овом приликом да учим принцип који је у том погледу „на снази“ у савременом српскохрватском.

Намеравајући да исказују људску јединку као својервну непознаницу, говорни представници (стандардног) српскохрватског се интуитивно приклањају једном од следећих израза: *неко*, *особа*, *лице*, *личност*.¹⁶ Њихов избор се при том не остварује насумице, већ уз пуно поштовање извесних у језику важећих правила о употреби ових израза.

Иако се по свом морфолошком понашању реч *неко* не сврстава међу именице него међу заменице (типа *нико*, *свако*, *било ко* итд.), ну су њена семантичко-синтаксичка својства удружила с именицама *особа*, *лице* и *личност* у јединствен микросистем лексичких решења намењених истој комуникативној служби. Пошто се не подаје плурализовању / избројавању, заменица *неко* бива, под тим околностима, редовно замењена именицом-чланицом заједничког им микросистема (уп. *То мора НЕКО да потврди*, с једне стране, а с друге: *То морају ДВЕ ОСОБЕ да потврде*; из истих разлога долази до замене речи *нешто* речју *ствар*¹⁷ у следећим примерима: *Рекао ми је НЕШТО што ме је замислило | Рекао ми је*

¹⁴Пример је преузет из репрезентативног речника руског језика *Словарь русского языка*, АН СССР, одредница *лицо*.

¹⁵Пример је преузет из репрезентативног речника чешког језика *Příruční slovník jazyka českého ČAVU*, одредница *osoba*.

¹⁶Пошто мој опис српскохрватских прилика не претендује на исцрпност (него на то да припомогне сагледавању проблема са принципске стране), ја у овај списак не уврштајем из туђег језика преузете речи *индивиду* и *персона*, имајући у виду чињеницу да оне, по фреквенцији употребе, далеко заостају за изразима са приложеног списка.

¹⁷В. о томе више у моме раду *О једном просентенцијализатору чије је постојање зависно од неиспустивог детерминатора*, *Wiener Slavistischer Almanach*, Band 13, 1984, 109–111.

ДВЕ СТВАРИ које су ме замислиле). Са семантичке тачке гледишта посматрано, *неко* је најнеутралнији члан микросистема којем припада. Неидентификованост, наиме, о којој се избором речи *неко* саопштава може бити схваћена како у спецификованом смислу¹⁸ (тј. *неко* може упућивати на једну специфичну људску јединку — уп. *Данас ћу се срести с неким ко је и теби врло драг* и сл.), тако и у неспецификованом (тј. не мора бити јасно да ли се под *неко* подразумева једно исто или више разних лица — уп. *Обично јој неко изјутра донесе новине, једном ја, други пут Вера ...* и сл.)¹⁹.

Изрази *особа*, *лице* и *личност* нису у стању да искажу такву неспецификованост (уп. претходно наведени пример са примером *Једна особа јој сваког јутра доноси новине*); они се, по тој својој одлици, супротстављају изразу *неко* као маркирани (у јакобсоновском смислу речи) чланови микросистема немаркираном.

Оно што означавају собом *особа*, *лице* и *личност* у прва два случаја није „снимљено“ ни из каквог посебног угла, а у трећем јесте — „личност“ је људска јединка сагледана као оваплоћење укупности личних јој својстава. Овај трећи израз, једном речју, у поређењу са претходно поменути, издваја се нешто специфичнијом семантиком, па му стога и припада периферније мсто у датом микросистему.

При обављању референцијалне службе, ниједна од трију поменутих именица не иступа сама, већ само у споју са каквом одредбом (због тога се од њих и не образује облик посесивног придева²⁰; *неко*, међутим, не зависи од одредбе, па отуда и има према себи посесивно образовање — *нечији*). У предикатској позицији недетерминисани²¹ могу бити изрази *личност* и *неко* (уп. *Она није једноставно дете, она је ЛИЧНОСТ; Ма пусти га! Ти си НЕКО, а он је нико*²² и сл.). Ту *личност* исказује значење „особа са изразитим личним особинама“, док се семантички садржај израза *неко*

¹⁸Изрази *спецификована/неспецификована неодређеност* (енглески *specific/non-specific indefiniteness*) употребљавају се овде сходно терминолошкој пракси у савременој логици и општој лингвистици.

¹⁹Дешава се понекад да треба правити разлику између неколико конкретних људских јединки, а при том их све задржати у пуној анонимности. У таквим случајевима говорни представници српскохрватског прибегавају супротстављању израза *неко* без икаквог додатка том истом изразу са додатком редног броја почев од *други* па надаље, већ према томе колико се конкретних лица има у виду: *НЕКО је предложио да се одмах напише одговор, НЕКО ДРУГИ је рекао да с одговором не треба журити, а НЕКО ТРЕЋИ је јетко добацо: „Ма какав одговор, јесте ли ви, људи, нормални!“* и сл. То којим се све лексичким средствима врши овакво разликовање у појединим језицима представља проблем за себе, који тек очекује своју обраду.

²⁰Не образује се ни од именице *појединац*, али из других разлога — зато што та именица у јединици нема референцијално значење.

²¹Тиме се хоће рећи само то да се они могу јављати и без експлицитног присуства одредбе. Иначе, одредба је увек имплицитно ту (в. објашњење које следи о томе шта у таквим приликама значе *личност* и *нико*), као, уосталом, и онда када се без експлицитне детерминације именица *човек* постави у предикатску позицију (именицу *човек* тада, наиме, редовно интерпретирамо у смислу „ПРАВИ човек“).

²²Често се у изјавама овог типа, ради веће експресивности, изразу *неко* додаје, као

(који под овим синтаксичким околностима редовно стоји у експлицитном или имплицитном контрасту према *нико* = „безвредна особа“) тумачи у смислу „особа од угледа“²³.

Због своје специфичне семантизираности, именица *личност* не допушта ближе одређивање по некој људском створу инхерентној особини, а приклања се детерминацији по утиску који тај створ оставља на друге, по његовој успешности и сл. Друкчије речено, говорни представници српскохрватског не кажу **млада личност*, **глупа личност*, **лепушкаста личност*, **пуначка личност* и сл., а кажу *занимљива личност*, *позната личност*, *несвакидашња личност*, *контроверзна личност* и сл.

Именица *лице* има своју примену првенствено у језику службених извештаја, правних прописа и канцеларијских аката. Отуда се с том именицом повезују одредбе којима се указује на нечији друштвени статус или узраст — уп. *војно лице*, *службено лице*, *свештено лице*, *расељено лице*, *малолетно лице* и сл., док је потпуно немогуће остварити квалитативну детерминацију (уп. неприхватљивост исказа типа **паметно лице*, **лепо лице*, **непријатно лице*, **пуначко лице* и сл.). Разлог доследном одустајању од такве детерминације треба тражити у следећем: будући да се у споју са квалитативном одредбом појављује хомофона реч *лице* чије је значење „предња страна главе у човека“²⁴, називу неидентификованог људског створа тај се спој ускраћује очигледно зато да би се онемогућиле непримерене асоцијације.

За разлику од именица *личност* и *лице*, *особа* се без тешкоћа повезује са придевима који исказују инхерентну особину: *лепа особа*, *паметна особа*, *вредна особа*, *разговорна особа* и сл. Не противи се ни квалификацији по изазваном утиску, успешности и сл.: *занимљива особа*, *значајна особа* и сл., а може се ближе одређивати и по критерију узраста: *старија особа*, *малолетна особа* и сл. Међутим, детерминацију по друштвеном статусу по правилу не прихвата (тј. не каже се **војна особа*, **свештена особа* и сл.)²⁵ по својој прилици зато што је за прихватање такве детерминације (у језику правне службе) специјализована именица *лице*.

Због тога што се изрази *жена/девојка* искоришћавају ради разликовања по особини „удата“/„неудата“, кад је реч о младом женском створу чије се брачно стање не зна (не жели открити), говорни представници стандардног језика обично одустају од ових израза па место њих бирају семантички потпуно неутрално и самим тим неупоредиво примереније лексичко решење

својеврсно појачање, и *нешто*, па се све то ставља у контраст са *нико* и *ништа*: *Ti si неко и нешто, а он је нико и ништа*.

²³ До овакве семантичке интерпретације израза коме је својствено значење „неко“ долази и у другим језицима; уп. рецимо у (разговорном) енглеском: *He's a somebody*.

²⁴ Дефиниција је преузета из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, одредница *лице*.

²⁵ Подсећам на то да се у овом раду описује пре свега она лексичка реалност која је својствена истичнијим областима српскохрватског језичког подручја; на територији Хрватске сасвим су обични примери као *правна особа* и сл.

— именицу *особа* (уп. *То је сасвим млада особа, нема можда ни двадесет ... са То је сасвим млада жена, нема можда ни двадесет ...*, односно са *То је сасвим млада девојка, нема можда ни двадесет ...*). Пошто, захваљујући тој својој специфичној предности над именицама *жена* и *девојка*, израз *особа* (баш у том сингуларском морфолошком лику, који је при том и у граматичком погледу „женски“) у бројним приликама заузима њихово место на синтаксичком плану, њему се првенствено приписује својство ознаке женског лица²⁶; кад се ради о предикатској позицији у којој се сингуларски остварена именица *особа* ближе одређује по инхерентној особини, чак је немогуће реченичним субјектом означити мушкарца (т.ј. рекло би се, рецимо, *Он је за ту прилику непожељна особа*, за то што „бити непожељан“ није нека унутрашња особина субјекта „он“; али се никако не би могло рећи за „нега“ **Он је лепа, млада особа*, **Он је љубазна особа* и сл.). Међутим, чим се са јединине пређе на множину, нема више никаквих препрека за то да у обзир буду равноправно узета оба пола (уп. *То је шкодљиво за старије особе*, где се под исказом *старије особе* подједнако подразумева и мушко и женско).

Остаје нам да на крају изведеном неке закључке од општијег значаја поводом свега што је овде речено. Ево тих закључака:

(I) Лексичке јединице које спадају у категорију „заједничких или општих“²⁷ именица разликују се међу собом по датим им референцијалним способностима, па се стога разматрање поменуте категорије не може сматрати потпуним уколико у њему изостаје одговарајући осврт на ову појаву.

(II) При контрастирању множине са једнином, није увек довољно имати у виду само морфолошку ситуацију именице; плурализација понекад мења на битан начин принцип њеног семантизовања, што би такође требало пажљиво регистровати.

(III) Пошто се, приликом исказивања људских створова, не води само рачуна о разлици „мушко“/„женско“, већ и о трећој могућности — „и мушко и женско“, потребно би било, у сваком језику понаособ, прецизно истражити којим се све лексичко-граматичким средствима постиже сигнализовање ове треће, „мешане“ ситуације.

(IV) Испоставило се да именице са значењем „особа“, „лице“ не могу функционисати на синтаксичком плану без присуства одредбе, што је по-

²⁶ *Słownik języka polskiego PANU*, објашњавајући како се пољском речју *osoba* (која је смисаоно еквивалентна српскохрватској истога сазвучја) означава „*jednostka ludzka, człowiek*“ додаје и напомену да, уколико је именица остварена у једини, она реферире „*część o kobiecie*“. Наши домаћи речници, међутим, по правилу изостављају сваки осврт на овај примат „женске“ интерпретације именичког значења. Репрезентативни *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске, штавише, наглашава способност израза *особа* да значи људску јединицу „без обзира на пол“ (в. под том одредницом напомену дату између заграда у дефиницији). Овакву нашу лексикографску праксу свакако би требало на одговарајући начин што пре побољшати.

²⁷ Назив те категорије употребљен је овде сходно нашој домаћој терминолошкој пракси — в. Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1964, на стр. 177.

датак вредан сваке пажње — проширује сазнања језичке науке о могућим видовима феномена познатог под називом „обавезна детерминација“.²⁸

Summary

Milka Ivić

ON WORDS DENOTING HUMANS WITH MAXIMAL INDEFINITNESS

The author gives a principled account of various phenomena concerning the use of words which denote humans in a totally indefinite way, i.e. without giving any information even about their sex or age (cf. in English *somebody*, *people*, *person*, *individual*). Utilizing data from Serbocroatian, she highlights some problems of general theoretical interest (such as questions of whether a given lexical item of this semantic type (1) is capable of both specific and non-specific references, (2) requires the presence of a (non-omissible) modifier, (3) admits modifications concerning inherent human properties without any restriction, (4) allows, under particular semantic conditions, transparency of its meaning content in respect of sex). One of the basic conclusions of the author's analysis of common nouns belonging to this class of indefinite terms is that both their referential possibilities of precluding/expressing information concerning sex vary depending on their occurrence in the singular/the plural (among others, it is only in the plural that such a noun may be used referentially to denote the "mixed" situation, i.e. to point to humans consisting, without discrimination, of males and females).

²⁸ Више података о том феномену и његовом називу наћи ће заинтересовани у мојој књизи *Лингвистички огледи* на стр. 189—196.